

Keszthelyi Lajos Straub professzorral a Szegedi Biológiai Központban

1972 tavaszának egyik napján, Straub F. Brúnó professzor felhívott telefonon, és kérte, hogy látogassam meg. Marx György és Ladik János javasolták neki, hogy beszéljen velem amiatt, nem lennék-e a Szegeden induló Biológiai Központ (SZBK) Biofizikai Intézetének igazgatója. Straub hozta létre a modern molekuláris biológia új, hatalmas intézetét. Valami olyat a biológiában, mint a Központi Fizikai Kutató intézet (KFKI) a fizikában, ahol akkor dolgoztam. Megállapodtunk egy időpontban. Elmentem hozzá a Karolina úti intézetbe. Problémám is akadt: tegezzem vagy magázzam? Mivel köszönés után rögtön magázni kezdett, a kérdés meg is oldódott. Elmondta, hogy már két éve létezik az

SZBK, melynek négy intézete van, köztük a Biofizikai Intézet, ahová új igazgatót szeretne kinevezni. Tudta, hogy nem értek a biológiához, de ajánlótól hallotta, hogy eddig is több mindennel foglalkoztam, ezért szeretné, ha elvállalnám a feladatot, és beletanulnék a biofizikába, megszervezném azt, hogy milyen kutatómunka legyen a Biofizikai Intézetben, milyen műszereket kellene ehhez vásárolni, vezetném az ifjú kutatókat.

Elfogadtam a meghívását az intézetbe. Hamarosan sort is kerítettem a látogatásra, de különlegesen érdekes körülmények között. Közös autóban utaztam a szovjet biológia cézárjával, vagy inkább komisszárjával, Ovcsinnyikov professzorral, aki éppen akkor jött hazánkba, hogy megismerkedjék a magyarországi biológiai kutatásokkal. Az úton sokat beszélgettünk. Mindebből ma már csak arra a megdöbbenő mondatára emlékszem, hogy a Szovjetunióban akkoriban ugyanannyit költöttek biológiára, mint fizikára, beleértve a fizika nagyberendezéseit, a nagy gyorsítókat, reaktorokat is. Ezen igen elcsodálkoztam, de elmagyarázta, hogy a biológia már akkoriban is akkora fegyver volt, hogy arról a Szovjetunió nem mondhatott le.

Körülnéztem Szegeden, találkoztam kutatókkal, köztük Karvaly Bélával, a Biofizikai Intézet fontos munkatársával. Beszélgettem régi sorstársammal, Garay Andrással az Eötvös Collegiumból, akit velem egy időben távolították el onnan.

A Szegedi Biológiai Kutatóközpont épülete

*Szent-Györgyi Albert és Straub F. Brúnó
a Szegedi Biológiai Központ avatásán 1973-ban*

Végül is úgy döntöttem, hogy elvállalom a feladatot, jóllehet akkor még azt sem tudtam, hogy mi a különbség az aminosav és a DNS között. Miért vállaltam? Egyrészt, mert a feladat kutatás és nem oktatás volt. A kutatást ugyanis szeretem, az oktatást viszont nem. Másrészt, mert ezt volt a második állásajánlatom, és nem lehetett tudni, vajon lesz-e harmadik. A KFKI-ban lényegében elfekvőben éreztem magam, az erős pártos vezetés mellett nem volt és nem is látszott az előrejutás lehetősége, például az akadémiai tagság. Talán – gondoltam – Szegeden nem olyan erős a pártos szemlélet, talán a munka is vihet előre és nem csak a párttagság. Mindenesetre más közegbe kerülhetek, friss kapcsolatokat építhetek.

A nyári látogatás után Straub professzor megbízott azzal, hogy az év második felében menjek le néha Szegedre, alakítsak ki egy programot, de menjek el

néha a Karolina útra is, szoktam, tanuljam a dolgokat, és ismerjenek meg engem is a szegediek. Egy ilyen szegedi látogatás alkalmával történt, hogy leültünk Straub professzorral, és az igazgatókkal, Alföldi Lajossal, Farkas Gáborral (szintén régi ismerős az Eötvös Collegiumból) és Dénes Gézával. Kérdeztek, hogy mit szeretnék tenni. Nem sok okosat tudtam mondani: beszéltem a Mössbauer-effektus biológiai alkalmazásáról, és amit Garaytól hallottam a biomolekulák aszimmetriájának eredetéről. Éreztem a más gondolkodást, kicsit ellenséges megnyilvánulásukat. Bizony azt észleltem, nem tetszik nekik, hogy egy ilyen jött-ment fizikus kíván közéjük jönni, akivel mindenképpen osztozni kell a lehetőségeken. De Straub professzor erősnek bizonyult, akkor legalábbis, és megkezdte a procedúrát, hogy belőlem a Biofizikai Intézet igazgatója legyen. Ma sem értem, hogy érezte-e, hogy jól választott. Gondolom, aggódott is, mert nagy kockázatot vállalt azzal, hogy engem, az ismeretlent, a fizikust odahívott. Elmondta, hogy tőlem új gondolatokat vár, hiszen fizikusi múltam nem köt a biológiához. Úgy vélte, nem azt fogom tenni, amit sok biokémikus tesz.

1972 őszén néha lementem Szegedre, beszélgettem a kutatókkal, akadt egy kis szobám is a melléképületekben (ekkor még csak az épület fele működött). Tetszett a munka. A beszélgetések során kialakult bennem, hogy optikai műszereket kell beszerezni, hiszen a fény, a fotonok rontják a legkevésbé az élő szervezeteket, mert csak kicsi energiát adnak át. Így alakult ki, hogy lézert, spektrofotométereket, ESR-berendezést vásároltunk. Nem foglalkoztunk Röntgen-krisztallográfiával, mert drága volt, és az ahhoz szükséges számítógépek akkor nem léteztek még Magyarországon. Így segítettem az Intézet profiljának a kialakításában. Nagyon fontos kikötésként ragaszkodtam ahhoz, hogy nekünk saját mérnökünk, mechanikai és elektromos műhelyünk legyen. Lett is, méghozzá nagyon jó.

Közben folyt a kinevezési procedura az Akadémián. Straub professzor engem, a biológusok viszont a szintén pályázó Garayt támogatták. Úgy gondoltam, ha nem én leszek az igazgató, az nem is lesz olyan nagy baj, sőt, legyen inkább valaki a biológusok köréből. Így is lett, Garayt még az is erősítette, hogy megválasztották akadémikusnak, engem pedig még csak nem is jelöltek.

1973 júliusában neveztek ki igazgatóhelyettesnek. Nevezetes nap volt, mert hazafelé autózva Dabas határában a rendőrök gyorshajtásért megbüntettek 300 forintra. Ebből okulva, később már inkább vonattal utaztam Szegedre. Az SZBK-ban az állásom félállás lett, mert a KFKI-beli állásomat nem akartam a bizonytalan biológus közegben feladni.

Az intézet épülete 1973 közepére készült el, októberben avatták fel. Az ünnepségre hazaérkezett Szent-Györgyi Albert professzor Amerikából.

Megkezdtem tehát mai napig tartó munkámat a Szegedi Biológiai Központ Biofizikai Intézetében. Kaptam egy szobát, íróasztalt, és lehetőséget a munkára. Érkeztek a megrendelt műszerek, jöttek új munkatársak. Fizikusként a fizikusok felvételében segédkeztem. Saját munkám fizikusi volt. Garayval együttműködve vizsgáltuk a pozitronok kölcsönhatását az L- és D-aminosavakkal. A két aminosavban keletkező pozitroniumok felezési idejében némi különbséget véltünk felismerni. Ezt publikáltuk. A cikket Garay tudtomon kívül elküldte a Nature-be, ott meg is jelent. Ezzel is szaporodott a Nature aszimmetriával foglalkozó rossz cikkeinek a száma, mert, mondanom sem kell, méréseink hibásak voltak. Valószínű, hogy a minták nem voltak tiszták.

Straub professzor meglepő gondossággal szervezte meg a kutatóközpont életét. A munkatársakat az egész országból toborozta. Szeged városával szerződést kötött, és – bizonyos összeg ellenében – az SZBK kb. 120 lakásra szerzett bérlőkijelölési jogot. Abban az időben ennek óriási jelentősége volt. A többségében fiatal kutatók letelepedhettek, családot alapíthattak. Az SZBK épületén belül mintegy 10 vendégszoba is létesült. Jó hangulatról is gondoskodott. Máig él kezdeményezése, az intézeti farsang, amelyet váltakozva rendeznek meg az SZBK intézetei. Ez jelmezes felvonulással kezdődik, majd a vezetőket csipkelődő műsorral folytatódik, és táncmulatsággal fejeződik be. Emlékszem, egyik alkalommal Straub professzor is jelmezben jelent meg, rangjához illően fáraónak öltözött. A gyerekes családok számára húsvéti nyusziidélután is van, de az egyes intézetek Mikulás-estet is rendeznek.

Ennél fontosabb kezdeményezései is voltak. Minden év végén hagyományosan megrendezzük az SZBK-napokat, amikor az egyes intézetek kutatói beszámolnak az egész központ előtt az elmúlt év(ek)-ben elért eredményeikről. A fontos eseményre az SZBK munkatársai mellett más helyekről is sok vendég jön. Később már a műszerek, az anyagok eladásában érdekelt cégek is jelentkeztek, és kiállításon ismertették termékeiket. Másik ilyen hagyomány a minden évben kötelező főigazgatói beszámoló, amelyben összefoglalót kapunk az SZBK-ban elért eredmények „impakt”-járól, az anyagi helyzetről, a munkatársak állami, akadémiai és intézeti elismeréseiről, a változásokról, a tervekről.

Az SZBK-ban folyó kutatások célja az volt, hogy a modern molekuláris biológiát meghonosítsa az országban, és ezen a területen érjen el nemzetközileg jegyzett eredményeket. Ma is csodálom, hogy Straub professzor milyen rendkívüli módon érezte meg, hogy a biológiában ezen a területen óriási tudományos áttörés következik majd be. Fontosnak tartotta az élővilág problémáinak interdiszciplináris kutatását. Ezért tervezett és hozott létre négy intézetet a biofizika, a biokémia, a genetika és a növénybiológia területén. Itt kell utalnom a Szent György Napok SZBK-beli intézményére, amelyet Straub professzor a régi magyar szokásokra emlékezve vezetett be. E szerint bármely kutató, ha a saját helyén nem érezte megfelelőnek lehetőségeit, intézetet válthatott április 24-én. Az eredményre vezető, jó induláshoz pénzt szerzett a United Nations Development Programme (UNDP) szervezettől műszerekre, de ami még ennél is fontosabb, külföldi tanulmányutakra és neves külföldi kutatók meghívására is. Ellentételezéseként az SZBK vállalta a fejlődő országokból érkező mintegy 15 fiatal kutató egy éves képzését. Ez az International Training Course (ITC), ami a mai napig működik, most már saját elhatározásból, az SZBK költségvetéséből. Az ITC révén nagyon sok további nemzetközi kapcsolat alakult ki.

A Straub-plakett előoldala

A UNDP segítségével minden jó képességű fiatal eljutott legalább fél évre nyugatra valamilyen elit laboratóriumba, az idősebbek pedig rövid látogatásokat tehettek a fontos tudományos központokban. Garayval, akinek helyettese lettem, megbeszéltem egyszer, hogy elmegyünk egy egyhónapos útra, olyan helyekre, ahol kapcsolatai vannak, hogy jobban megismerhessük, melyek a biofizikai kutatások aktuális irányai. A Straub professzor vezette igazgató tanács hozzájárult az utazásunkhoz. Elhatároztuk, hogy Amerikába megyünk 1975 elején. De másképp történt. Egyik nap ugyanis Garay kijelentette, hogy ő hat hétre megy, és a feleségével, én menjek egyedül. Minden tervet meg kellett változtatni. Elkezdtem szervezni saját utamat azokhoz a fizikusokhoz, akiket régebbi munkáimból ismertem, és akik már kacérkodtak a biofizikával, ami már kezdett divattá válni a fizikusok körében. Garay elutazott egyedül, mert a feleségét nem engedték vele. Én közben meghívást kaptam Kanadába. Úgy gondoltam, és ez sikerült is, hogy a két programot összekapcsolom, így négy hetet töltöttem az Egyesült Államokban és öt hónapot Kanadában.

Kanadai tartózkodásom közben fontos és meglepő hírek érkeztek Szegedről. Garay családjával együtt elhagyta az országot, disszidált. Mindenki arra gondolt, hogy ezt közösen szerveztük meg. Straub professzor ekkor levelet írt nekem, tudakolva, hogy mi a szándékom. Megírtam, hogy Garay ügyéről nincs tudomásom, én pedig a megszabott időben hazatérek.

Garay távoztával végül is sikerült Straub professzor eredeti terve; a Biofizikai Intézet igazgatója lettem. Először csak megbízott igazgató, pályázat nélkül. Aztán 1978-ban kiírták a pályázatot, és sértő módon csak két évre neveztek ki. Itt mutatkozott meg az, hogy az Akadémia vezetése nem tekintett jó kádernek. Később tudtam meg, hogy ekkor és 1980-ban is, amikor már öt évre neveztek ki, végigjárták az országot, hogy mást, jó párttagot találjanak helyettem. De nem sikerült, mert Straub professzor hathatósan támogatott.

Az SZBK-ban a párt nem uralkodott olyan keményen, mint a KFKI-ban, de hallatták hangjukat. A főigazgató Straub professzor mellett két személy is tevékenykedett: Halász Árpád, az ügyvezető igazgató és Sándor János, a személyzeti főnök. Mindkettő pártmegbízottként került oda, semmit nem értettek az ott folyó munkából. Velük az igazgató tanács és az úgynevezett operatív bizottság ülésein találkoztam. Itt vitattuk meg és hagytuk jóvá a

költségvetés elosztását, ahol a biofizikusoknak mindig kevesebb jutott, mint a többieknek. Itt döntöttünk a műszerbeszerzésekről, a külföldi utakról, a meghívandó vendégekről, a műhelykapacitás felosztásáról és a már említett lakások bérlőinek kiválasztásáról.

A Straub professzor emlékére készített relief az SZBK-ban

Csúnya dolgok is akadtak az SZBK-ban. Straub professzor ellen akciót kezdett valaki pártvonalról. A főmérnököt börtönbe csukták autóbaleset okozása miatt. Mentora, Halász Árpád fizetést folyósított neki a börtönidőben is. Persze az első számú vezető felelősségét is firtatták. Végül Straub professzor elegáns megoldást választott. Egy évre szabadságra ment, az International Council of Scientific Unions (ICSU) elnökeként tevékenykedett. (Korábban az Atomenergia Ügynökségben Waldheimmel együtt dolgozott, akivel együtt létrehozták az atomszorompó egyezményt.

A feladat különleges diplomáciai képességeket igényelt, mert az időszakra a sok politikai probléma volt a jellemző. Az SZBK-ba visszatérve elmondta, hogy az utolsó ICSU-ülés után, amelyet vezetett, leült a szálloda teraszán és két whiskyvel búcsúzott nehéz feladatától. A whiskyvel más, számomra kitüntető alkalommal is találkoztam. Már igazgató voltam a 1980-as években, amikor egy délutánra meghívott lakására Alföldi Lajossal együtt. A ház teraszán whisky mellett felajánlotta, hogy tegezzük egymást. Ekkor éreztem, hogy elfogad és méltányolja tevékenységemet, hiszen több régebbi munkatársát élete végéig magázta.

1978-ban főigazgatói megbízása is lejárt. A Biokémiai Intézet kettévált Biokémiai és Enzimológiai Intézetté. A Budapesten működő Enzimológiai Intézet igazgatói pozícióját tartotta meg. Így továbbra is részt vett az SZBK Igazgató Tanácsának munkájában, amelyet akkor már az új főigazgató, Alföldi Lajos vezetett.

1982-ben az Akadémia Matematikai és Fizikai Osztálya levelező tagnak jelölt. A Közgyűlésre mint igazgatót hívtak meg. Egy péntek délelőtt történt a szavazás. Délután volt az eredményhirdetés. Felolvasták a szavazatszámítás eredményét. Nagyon örültem, hogy a második legtöbb igent én kaptam a Közgyűlés tagjaitól. Sokan jöttek ott helyben gratulálni, Straub professzor és felesége kedvesen mondta, hogy egy igennel ők is hozzájárultak

megválasztásomhoz. Elgondolkodtam, hogy még sokkal többel is, hiszen szegedi munkám során szabadultam meg a politikai korláttól.

1984-ben Straub professzor 70 éves lett. A kerek évfordulóra tervezett ünnepséget én szerveztem, mert Alföldi Lajos főigazgatót éppen operálták. Ekkor alakult ki a Straub-plakett intézménye. A születésnapra plakettet készítettünk Straub professzorról, amiből több példány is készült. Straub professzor úgy döntött, hogy minden évben adományoz egyet annak a kutatónak, akit leginkább érdemesnek tart rá. Ez ma is az SZBK legnagyobb elismerése. 1996-ban bekövetkezett halála után, javaslatomra, az SZBK akadémikusai döntenek arról, hogy ki kapja meg a plakettet.

1988 végén Alföldi Lajos főigazgató kétszer öt éves periódusa lejárt. Az Akadémián egyesek szívesen meghosszabbították volna megbízását. Straub professzor azonban mindenképpen változást akart. Engem támogatót. Láng István főtitkár úr magához hívott, és kért, hogy adjam be pályázatomat a főigazgatásra. Az SZBK-ban megkérdeztem több vezető munkatársat, főleg a biológia jellegű területekről, hogy mi a véleményük, elfogadnak-e egy jött-ment fizikust vezetőjüknek. Nem tiltakozott senki, ezért úgy határoztam, hogy pályázok. Más nem is pályázott, a megbízás biztosnak látszott. Megtudtam, hogy 1989. január elsejével kineveznek az SZBK főigazgatójának.

Az első nagy feladat Straub professzor 75-ik születésnapjának megszervezése volt január 4-én, olyan helyzetben, mikor ő már a legfelsőbb állami pozíciót, az Elnöki Tanács Elnöke tisztet töltötte be. A szervezés már korábban megindult, csak bonyolítani kellett. Az ünneplés egybeesett az én kinevezésemmel is. Az okmányt az Igazgató Tanács ülésén nyújtotta át Láng főtitkár úr az ország elnöke, az Akadémia elnöke, a Biológiai Osztály elnöke jelenlétében. Ilyen beiktatás az események kivételesen szerencsés egybeesésének következménye volt. Nagyon örültem, amit valójában Straub professzor kiemelkedő személyiségének és szeretetének köszönhettem. Persze jó lenne, ha az igazgatók, főigazgatók minden kinevezéskor valamilyen ünnepi eljárással foglalják el helyüket.

A születésnap ünnepséghez tartozott az SZBK-napok előadássorozata is. A délelőtti program igazán méltóan reprezentálta az Intézetet és köszöntötte alapítóját. Emlékeim szerint Hadlaczky Gyula itt ismertette először nagy áttörést jelentő minikromoszómával kapcsolatos kutatásait, de Udvardy Andor és Párdutz Árpád is kiváló előadást tartott. Ünnepi ebédet rendeztünk, ahol a már nevezettek mellett a Biológiai és Agrár Osztály tagjai is megjelentek.

Az SZBK-napokhoz – korábbi javaslatom alapján – kutatói vacsora is tartozott. A születésnapra tekintettel most ez sokkal ünnepélyesebb lett. Programot is szerkesztettek a fiatalok. A helyzethez illően nemzetközi sajtókonferencia zajlott. Humoros kérdéseket tettek fel, amelyekre Straub professzor helyett egy „adjutáns” válaszolt. Egy-két kérdésre még emlékszem. Az egyik az volt: Ki állított fel új fizikai törvényt, mely szerint a sötétség gyorsabban terjed, mint a világosság? Hát Ceausescu, aki akkor még teljhatalmú despotaként uralkodott. A másik már személyemre, II. Lajosra vonatkozott, és így szólt: Miért fulladt bele II. Lajos király a Csele-patakba? Mert nem építettett rá gátat. Ez egy kicsit Straub professzorra is vonatkozott, aki a Bős-Nagymarosi gátrendszer problémáival is foglalkozott.

Főigazgatói munkásságom idejére esett az országos politika változása, a rendszerváltoztatás. Az átmenet sok nehézséget jelentett, de a Straub professzortól tanult vezetési technikák sok segítséget jelentettek. Az SZBK

egészét sikerült megőrizni, több nagyon fontos kutatást támogatni, magasabb szintre emelni, javítani a műszerezettségét.

Megbízásom 1993. végén lejárt. Már közel 68 évesen nem kívántam újra pályázni. Az Akadémia vezetése nem írta ki időben az új pályázatot, ezért két héttel tovább szolgáltam; még 1994. januárban is dolgoztam. Ennek örültem, mert január elején még én szervezhettem meg a Straub professzor nyolcvanadik születésnapjára rendezett SZBK- napokat és köszöntését. Vacsorát rendeztem tiszteletére az új igazgatókkal, akadémikusokkal egy kisebb teremben, melyen részt vett unokája is.

Az SZBK- napokon előadást tartottam, mutatva, hogy az adminisztráció mellett tudományra is jutott időm. Lázás betegség mellett végigcsináltam a programot, megtartottam a főigazgatói beszámolót, amelyet néhány bölcs mondás idézésével fejeztem be. Ide írom azokat, melyeket Straub professzor többször említett:

Teher alatt nő a pálma.

Az én szavam, én veszem vissza.

Pecunia non olet (a pénznek nincs szaga)..

Ami rosszat tettünk, az megmarad, ami jót, azt elfelejtik.

A tudományban sok kutató csak a zajt termeli, csupán néhány eredmény emelkedik ki, s azok húzzák maguk után a zajt.

Jót tenni is csak hatalommal lehet.

Straub professzor egyike volt a XX. század második felében élt nagy formátumú tudósoknak. A tudományban, tudományszervezésben, állami feladatok ellátásában, sőt a nemzetközi politikában is maradandót alkotott. Az SZBK szegedi épületében relief őrzi elévülhetetlen érdemeit, az SZBK- napokat ma már Straub- napoknak nevezzük, a Straub- plakettet minden évben megkapja egy kiváló kutató. Talán egy Straub- reliefnek vagy mellszobornak méltó helye lenne a Szegedi Panteonban.

Természet Világa, 142. évfolyam, 11. szám, 2011. november

<http://www.termeszetsvilaga.hu/>

<http://www.chemonet.hu/TermVil/>